

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду изабрало нас је, одлуком од 21. фебруара 2019. године, у Комисију за оцену и одбрану докторске дисертације докторанда Милане Живановић, под насловом РУСКИ ГРОБНИ КОМПЛЕКСИ У СРБИЈИ У 20. ВЕКУ. У Комисију су изабрани: проф. др Милан Ристовић, редовни професор на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду, др Горан Милорадовић, виши научни сарадник на Институту за савремену историју, доц. др Јелена Рафаиловић, доцент на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду, проф. др Алексеј Тимофејев, ванредни професор на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду (ментор и писац реферата). После увида у докторску дисертацију, Комисија је слободна да поднесе следећи

РЕФЕРАТ О ЗАВРШЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији.

Милана Живановић је рођена 21. новембра 1991. године у Београду. Основне академске студије на Филозофском факултету Универзитета у Београду је уписала 2010. г. Дипломирала је 3. септембра 2014. године под менторством проф. др Алексеја Тимофејева на модулу Руске студије. На истом факултету, такође под менторством проф. др Алексеја Тимофејева, на катедри за Општу савремену историју, 29. септембра 2015. године, одбранила је мастер рад на тему „Смена парадигме: од антикомунизма ка прагматизму – односи Совјетског Савеза и Југославије 1939-1941“. Докторске академске студије уписала је 2015. године на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду, на катедри за Општу савремену историју. Кандидаткиња је положила све испите предвиђене програмом докторских студија. Наставно-научно веће Филозофског факултета је дало одобрење за израду дисертације својом одлуком од 21. децембра 2017. године.

Током досадашњих докторских студија и у свом научном раду, колегиница Живановић показала је висок степен научне посвећености раду и високе научне квалитете. Бави се изучавањем историје руско-српских/совјетско-југословенских односа у 20. веку. Аутор је монографије *Бережно храня следы: русские эмигранты в*

Великой Кикинде и монахини монастыря Хопово, објављене у Москви 2016 (226 с.). Објавила је 6 научних чланака на српском и руском језику у Србији и Русији. У коауторству са проф. др Алексејем Тимофејевим приредила је и превела зборник докумената *Уџбеник за Тита: Коминтерна и припреме партизанског рата у Европи*. Као технички сарадник учествовала је и у раду на IV тому зборника докумената „Москва-Србија, Београд-Русија: руско-српски односи 1917-1945. и II тому зборника документа "Српска дипломатија. Српско посланство у Санкт-Петербургу 1889-1897."

Кандидаткиња је била на више студијских боравака у Москви – на Московском државном универзитету Ломоносов и Московском државном институту међународних односа (Универзитету МГИМО), у оквиру којих је истраживала архивску грађу за писање мастер рада и докторске дисертације. Учествовала је на више међународних научних конференција у Србији и Русији. Од 2018. г. стипендиста је Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Говори енглески и руски језик и служи се шпанским.

2. Предмет и циљ докторске дисертације.

Предмет дисертације Милане Живановић јесте истраживање руских гробних комплекса подигнутих у Србији током 20. века. То су гробља, парцеле, гробнице, костурнице, споменици, надгробници и гробна места припадника руског народа погинулих и преминулих на територији Србије од почетка Првог светског рата 1914. до распада Југославије 1991. г. – руских војника, бранилаца Београда, бораца са Солунског фронта и аустроугарских заробљеника из Првог светског рата; руских емиграната, који су након Октобарске револуције напустили Русију и настанили се у Краљевини СХС/Југославији; бораца Црвене Армије погинулих током Другог светског рата и совјетских ратних ветерана настрадалих у авионској несрећи на Авали 1964. г. Ради се о теми важној за разумевање комплексних и вишеслојних српско-руских односа у широком хронолошком оквиру, а тиме и наше савремене политичке и друштвене историје. Дисертација сагледава ове гробне целине као елементе вишезначности односа између два народа у наведеном периоду, који су заправо представљали директну или посредну последицу ратних дејстава – Првог, Другог светског рата, Грађанског рата у Русији. Анализиран је однос државе и друштва према руским гробним комплексима током периода од једног века. С обзиром да је теми приступљено са хронолошког принципа, комбинованог са тематским, сагледаване су промене у званичној култури сећања два идеолошки супротна режима – Краљевине и социјалистичке Југославије. Те промене су истраживане кроз односе на релацији

Београд-Петроград и Београд-Москва и кроз српску/југословенску перцепцију царске Русије и Совјетског Савеза.

Примарни циљ истраживања јесте приказивање настанка и развоја руских гробних комплекса, кроз које је изучена и званична култура сећања Краљевине Србије, Краљевине СХС/ Југославије, Демократске Федеративне Југославије, Федеративне Народне Републике Југославије и Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Анализирана је друштвена и државна комеморативна пракса, учесници у меморијалном процесу и изучене су њене промене као пратиоци оних на политичком, идеолошком и спољнополитичком плану. Испитана је политичка употреба смрти припадника руског народа односно танатополитички карактер тих гробних целина у периоду од једног века. Сагледавана је повезаност политике и материјализације односно упросторавања тих успомена и учешћа представника власти у погребним ритуалима. Истраживани предмет је контекстуализован поређењем са праксом државе у погледу гробаља других страних армија (у рату савезничких и непријатељских) и верских заједница у Србији, чиме је омогућено и разумевање посебног статуса које је „руско“ имало у српском друштву. Гробни комплекси руских војника, бранилаца Београда, бораца са Солунског фронта и аустроугарских заробљеника поређени су са гробљима савезничких и непријатељских армија из Првог светског рата; гробне целине руских емиграната са некрополама јеврејске, католичке и муслиманске заједнице; војника совјетске Црвене Армије са гробљима савезника и окупатора из Другог светског рата, односно са гробовима бораца Народноослободилачке борбе. Истраживање је имало за циљ да расветли, реконструише и анализира основни предмет истраживања на неколико нивоа. На првом нивоу – настанак руских гробних комплекса; на другом – континуитет и дисконтинуитет у односу државе и друштва према њима односно промене у култури сећања и меморијалној пракси – бригу, равнодушност, нехај, повезане са спољнополитичким курсом државе; 3. танатополитичку праксу и танатополитички аспект комплекса кроз пропратне погребне ритуале.

Крајни циљ рада је био постигнут јер је истраживање систематизовало, проширило и унеколико изменило постојећа знања о руско-српским односима на примеру руских гробних комплекса у 20. веку. Демистификација магловитих делова прошлости у руско-српским односима била је дефинитивно крајњи постигнути циљ истраживања Милане Живановић. Узимајући у обзир све изложено, можемо рећи да је кандидаткиња остварила постављени циљ истраживања, као и да начин приступања

теми и методологија истраживања представљају опиљив допринос развоју историјске науке.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању.

Докторска дисертација колегинице Милане Живановић је заснована на више научних хипотеза: 1) да се однос државе према руским гробним комплексима у Србији мењао током 20. века; 2) да је постојала веза између југословенске спољне политике и односа према руским гробним комплексима у Србији; 3) да је однос државе и друштва према руским гробним комплексима био повезан са руско-српским/совјетско-југословенским односима у 20. веку; 4) да је држава посматрала руске гробне комплексе са танатополитичког аспекта; 5) да је званична култура сећања на Русе доживљавала промене током 20. века; 6) да је кроз призму руских гробних комплекса могуће пратити развој и промене званичне политике државе према Русији односно Совјетском Савезу; 7) да је српска односно југословенска држава кроз однос према руским гробним комплексима формирала и одражавала сопствене погледе на Русију/Совјетски Савез; 8) да се однос државе према руским гробним комплексима разликовао од односа према гробљима западноевропских земаља.

Резултати које нуди дисертација колегинице Живановић, потврђују у потпуности хипотезе од којих је пошла на почетку свог истраживања.

4. Кратак опис садржаја дисертације.

Дисертација докторанткиње Милане Живановић, укључујући формалне делове техничког карактера, садржи **427** страна, које чине: Предговор (**9-20**), Увод (**21-46**), основни текст дисертације (**47-363**), Закључак (**364-369**), Списак извора и литературе (**370-404**), Прилози (**405-422**), кратка биографија кандидата (**423**) и изјаве о ауторском праву (**424-427**). Попис литературе садржи **467** референци. Основни текст садржи 4 поглавља и 14 потпоглавља.

Колегиница Живановић је обавила обимна истраживања у готово свим релевантним српским и руским архивима (укупно 15 архивских установа) – у Архиву Југославије (15 фондова), Архиву Србије (4 фонда), Историјском архиву Београда (5), Војном архиву (2), Дипломатском архиву Министарства спољних послова Републике Србије (1), Историјском архиву Кикинда (4), Историјском архиву Суботица (1), Историјском архиву Зајечар (1), Архиву Војводине (1), Архиву Српске православне цркве (1), Архиву Српске академије наука и уметности (1); затим у Архиву спољне политике Руске федерације (2), Државном архиву Руске федерације (10 фондова), и

Руском државном архиву за социјално-политичку историју (2) – користила је укупно 50 архивских фондова и збирки.

Докторанткиња је користила и објављене изворе, мемоарску грађу, веома обимну периодику – укупно 36 референци, и то српску и руску емигрантску, у којој је пронађен нарочито вредни садржај; релевантну историографску литературу, која је била детаљно изучена. Посебно место у истраживању су имале и документације Републичког завода за заштиту споменика културе, градских и међуопштинских завода за заштиту споменика културе, као и Музеја науке и технике и неколицине градских музеја.

У *Предговору* своје докторске дисертације кандидаткиња је формулисала предмет, тему, основне хипотезе и циљеве истраживања, уз образложење хронолошких граница и методологије. Дат је преглед извора и литературе, основних архивских фондова, објављених збирки извора и периодике коришћене у раду, праћени критичким освртом, као и скицом основних тенденција развоја истраживања поменутог питања у домаћој и иностраној историографији.

У *Уводу* кандидаткиња је дала систематизовани и сажет преглед историје руско-српских/совјетско-југословенских односа у 20. веку, указујући на низ дисконтинуитета, али и паралелних токова. Осврнула се на културу сећања и танатополитику уопште, као и на њен развој и праксу у Србији у 19. и 20. веку, поставивши основе за дубље сагледавање и разумевање теме. У уводном делу представила је и историју настанка и одржавања руских гробних комплекса подигнутих у 19. и почетком 20. века (до почетка Првог светског рата), чиме је заправо извршена систематизација и заокруживање истраживане теме.

Прво поглавље своје дисертације (*„Гробни комплекси руских војника погинулих у Првом светском рату (1914-1918)“*) кандидаткиња је започела представљањем једног од значајних догађаја у историји српско-руских односа са танатополитичког становишта – сахране руског посланика Николаја Хенриковича Хартвига у Београду у предвечерје Првог светског рата, у јулу 1914. г. На примеру овог погребца показан је однос српског друштва и државе према Русима уопште, перцепција Русије и употреба посланикове смрти у политичке сврхе у важном тренутку – током јулских дана 1914. г. Након тога, колегиница Живановић је анализирала процес настанка и одржавања гробних комплекса руских војника, бранилаца Београда, бораца са Солунског фронта и аустро-угарских заробљеника погинулих и преминулих током војних операцијама на територији Србије (и Македоније). Сагледала је

специфичну ситуацију у којем су се након рата поменуте гробне целине налазиле, с обзиром да није постојало матичне државе – царске Русије, која би као у случају гробаља других европских држава, предузимала кораке ка њиховом одржавању (или агитовала у том правцу). Показала је да су иницијативе за њихово подизање углавном покретала удружења руских избеглица, које су након Октобарске револуције пронашле своје уточиште у Краљевини СХС/Југославији, и оправдано је на основу различитих извора закључила да током читавог 20. века систематске државне помоћи одржавању ових комплекса није било. У овом делу рукописа колегиница је посебну пажњу обратила и на споменик Руске славе подигнут на Новом гробљу у Београду. Значај ове спомен-костурнице у танатополитичком смислу је произилазио из чињенице да је њом комеморисана улога и допринос руских бораца у војним операцијама у Првом светском рату на територији Југославије.

У другом поглављу кандидаткиња је сагледавала *„Гробне комплексе руске емиграције (1918-1991)“*, који су представљали специфичне целине, с обзиром да, у поређењу са осталим истраженим у докторској дисертацији, они нису били повезани са ратним дејствима вођеним на територији Србије, већ са Грађанским ратом у Русији. Уз приказ демографског, социјалног и психолошког аспекта смрти и умирања руских избеглица у туђини (у Србији), којим је и објашњена специфичност истраживаног феномена, колегиница је указала на чињеницу да су ти комплекси настајали у свим већим местима и градовима у Србији у којима су постојале организоване руске заједнице – колоније. Представила је настанак најзначајнијих гробних целина, и указала на проблеме у њиховом одржавању, односно непостојање систематске државне помоћи. Посебну пажњу је посветила танатополитичком карактеру сахрана значајних личности руске емиграције – нарочито генерала Петра Николајевича Врангела, Михаила Васиљевича Алексејева, Фјодора Махина, али и последњег председника Руске Думе Михаила Родзјанка. Такође, представила је и обележја подизана у спомен на руске емигранте.

Треће поглавље (*„Гробни комплекси војника Црвене Армије у периоду од 1941. до 1953. г.“*) колегиница је посветила градитељским и меморијалним акцијама које су предузимале југословенске власти, народни одбори и становништво с циљем комеморисања погинулих бораца Црвене Армије током Другог светског рата у Србији. Указала је на изражену повезаност између политичких потреба новог режима и градње гробних комплекса совјетским војницима – хиперпродукција у периоду 1944-1945. г. је стављена у контекст спољнополитичких потреба. Истовремено, представила је и улогу

совјетске команде у акцијама подизања ових гробних целина. Успешно је и испратила промене у званичној култури сећања од тренутка доношења Резолуције Информбироа 1948. г. до смрти Јосифа Висарионовича Стаљина 1953. г., догађаја који је представљао логични завршетак поменутог поглавља, с обзиром да је њиме започета промена у совјетској политици и курс ка помирењу са Југославијом. Колегиница је изменила досадашња сазнања српске историографије које се односе на утицај Резолуције Информбироа на подизање меморијала и одржавање сећања на погинуле совјетске борце.

У четвртом поглављу (*„Гробни комплекси совјетских војника у периоду од 1953. до 1991. г.“*) кандидаткиња је приказала одраз промена у култури сећања након 1948. г. на подизање нових споменика војницима Црвене Армије. Посебну пажњу је посветила градњи Гробља ослободилаца Београда 1954. г., порукама које су упућене његовом концепцијом, али и перцепцији совјетског доприноса операцији којом је комеморисан овај комплекс. Такође, на основу нове, необјављене архивске грађе из српских и руских архива, представила је обиман меморијални подухват које су југословенске власти спровеле у периоду 1960-1962. г. Радило се о градњи великог броја спомен-костурница совјетским војницима палим током Другог светског рата, односно ексхумацији и груписању њихових земних остатака са територије целе Југославије. Оправдано је закључила да је решење о њиховом подизању било политичко и искључиво руковођено одлуком југословенске власти. У овом делу рукописа колегиница је приказала и градњу још једног важног меморијала, спомен-обележја на Авали посвећеног совјетским ратним ветеранима погинулим 1964. г. Указала је на његову специфичност, с обзиром да је он заправо комеморисао два догађаја – саму авионску несрећу из 1964., али и учешће тих ветерана у Београдској операцији 1944. г. Кандидаткиња је дала и веома важан приказ еволуције сећања на улогу и допринос Црвене Армије у војним операцијама 1944. г. током читавог послератног периода (заправо до почетка распада Југославије). Тиме су успешно систематизоване све промене у послератној култури сећања.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације.

Заснивајући своју дисертацију на обимним истраживањима у српским и руским архивима, објављеној грађи, документацији Републичког и градских завода за заштиту споменика културе, периодици и литератури, колегиница Живановић је остварила несумњив историографски резултат. Уз очигледну акрибију, способност и марљивост критички је обрадила нијансе српско-руских односа. Користећи бројне и нове архивске

изворе и литературу, докторанткиња је остварила знатан допринос сагледавању друштвене (и политичке) историје, пратећи је кроз веома широк хронолошки оквир – период од једног века. У својом истраживању је показала да је званична култура сећања на погинуле и преминуле Русе углавном била уско повезана са политичким потребама режима и зависна од њих. У поређењу са односом друштва и државе према гробним комплексима страних армија, однос према руским је био специфичан услед више фактора – политичког, идеолошког, непостојања матице (царске Русије) и њених могућности агитације, законске регулативе. Истовремено, међу знатне доприносе ове дисертације, свакако спадају и прилози, које је кандидаткиња сачинила. Ради се о табелама гробних комплекса војника Црвене Армије подигнутих у Србији односно у самом Београду у периоду од 1944. до 1991. г., начињених на основу различитих извора, као и о карти релевантних и значајнијих руских гробних комплекса у Србији у 20. веку.

6. Закључак.

На крају дисертације кандидаткиња је резимирала и систематизовала резултате својих истраживања. У Закључку, ослањајући се на проблемску анализу извршену у централним деловима рада, сведено, али комплексно и недвосмислено, понудила је низ научно фундираних одговора на кључна питања рада: о томе да је настанак руских гробних комплекса углавном представљао директну последицу војних операција вођених на територији Србије или је био повезан са ратним дешавањима; о њиховом танатополитичком карактеру, спрези политике и културе сећања, променама у култури сећања на Русе у Србији у периоду од једног века, комплексности руско-српских односа у 20. веку, који су утицали на однос државе и друштва према руским гробним комплексима, с тим да се они морају посматрати у контексту вишевековних веза два народа, али и у контексту тренутних политичких (пре свега спољнополитичких) околности.

Докторска дисертација кандидаткиње Милане Живановић представља несумњив научни допринос српској историографији, а вероватно ће изазвати и пажњу у међународној научној заједници услед исцрпног, систематског и зрелог сагледавања значајног и мање познатог дела прошлости српског и руског народа. Истраженошћу, зрелашћу анализа, бројем проблема које је обрадила, ширином изворне основе – дисертација је потврда да се ради о квалитативно новом научном искорак у познавању ове проблематике.

Имајући у виду све наведено, Комисија је мишљења да рукопис докторске дисертације кандидаткиње Милане Живановић даје комплексну, прецизну и садржајну проблемску анализу руско-српских односа у 20. веку кроз сагледавање питања настанка и одржавања руских гробних комплекса у Србији у том периоду, као и југословенске културе сећања и односа Београда и Москве. Дисертација је теоријски јасно дефинисана, тематски заокружена, фактографски богата, изворно добро утемељена и представља значајан научни допринос проширивању знања о комплексности односа између руског и српског народа. Због свега наведеног, Комисија је мишљења да рукопис докторске дисертације *Руски гробни комплекси у Србији у 20. веку* који је кандидаткиња Милана Живановић поднела на оцену, испуњава све неопходне услове за усмену одбрану.

У Београду, 22. фебруара 2019. године

Чланови комисије

проф. др Милан Ристовић,
редовни професор на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду

др Горан Милорадовић,
виши научни сарадник на Институту за савремену историју

доц. др Јелена Рафаиловић,
доцент на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду

проф. др Алексеј Тимофејев,
ванредни професор на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду
(ментор)